

Skilsmisse og barnets bedste – før og nu, mellem hverdagsliv og politik

Anja Marschall og Sine Penthin Grumløse

Sammendrag

Familieliv i dag kan se ud på mange måder. Nye familieformer dukker op og historiske forståelser af, hvad et godt familieliv er, bliver udfordret. En tredjedel af alle børn i Skandinavien oplever i løbet af deres barndom, at deres forældre skilles. I den forbindelse fremhæves børns ret til et hverdagsliv med begge forældre, når forældrene går fra hinanden, som en måde at varetage barnets bedste. Sådan har det ikke altid været. I denne artikel undersøger vi, hvordan man over tid har forstået "skilsmissebarnets bedste" i en dansk kontekst. Vi undersøger samspillet mellem forståelser af barnets gode liv og skilsmisselovgivning, som igennem de seneste fire årtier er udviklet i nært forhold til Børnekonventionen. Gennem historiske dokumentanalyser udforsker vi den politiske rammesætning af børns hverdagsliv efter en skilsmisse. Viden herfra trækker vi med ind i analysen af et nutidigt interviewmateriale med børn og deres skilte forældre. Det undersøges, hvordan nutidig lovgivning om delt forældremyndighed ansporer fraskilte forældre til en høj grad af samarbejde om barnets hverdagsliv. Det menes at være til barnets bedste, at begge forældre tager aktivt del i barnets hverdag.

Abstract

Family life today is diverse and historical understandings of what family life is and should be are challenged. Approximately 1/3 of all children in Scandinavia experience their parents' divorce during childhood. Despite divorce, children's rights to an everyday life with both parents are emphasized as a way to take care of the child. However, this has not always been the case. This article investigates how the best interest of children in divorce has been understood over time and how this has influenced the legislation developed in close relation to the Convention on the Rights of the Child. Through analyses of historical documents and contemporary interview material with children and their divorced parents, we examine how discussions about children, parents and divorce have influenced the legislation, and how these understandings – in a contemporary context – encourage parents to a high degree of cooperation in "the best interest of their child". However, the best interest of the child is not a simple and clear matter.

Introduktion

FN's konvention om Barnets Rettigheder, artikel 9:

1. Deltagerstaterne skal sikre, at barnet ikke adskilles fra sine forældre mod deres vilje, undtagen når kompetente myndigheder, hvis afgørelser er undergivet retlig prø-

velse, i overensstemmelse med gældende lov og praksis bestemmer, at en sådan adskillelse er nødvendig af hensyn til barnets tarv. En sådan beslutning kan være nødvendig i særlige tilfælde, f.eks. ved forældres misbrug eller vanrøgt af barnet, eller hvor forældrene lever adskilt og der skal træffes beslutning om barnets bopæl.

2. I behandlingen af enhver sag i medfør af stykke 1 skal alle interesserede parter gives mulighed for at deltage i sagsbehandlingen og fremføre deres synspunkter.

3. Deltagerstaterne skal respektere retten for et barn, der er adskilt fra den ene eller begge forældre, til at opretholde regelmæssig personlig forbindelse og direkte kontakt med begge forældre, undtagen hvis dette strider mod barnets tarv (Bekendtgørelse af FN-konvention af 20. november 1989 om Barnets Rettigheder).

Den 19. juli 1991 ratificerede det danske folketing FN's konvention om Barnets Rettigheder. Tidsmæssigt blev konventionen ratificeret samtidig med, at politikerne i det danske folketing blev optaget af, at børn så vidt muligt skal have et hverdagsliv sammen med begge forældre efter en skilsmisse. Dette perspektiv blev senere styrket i Forældreansvarsloven (vedtaget i 2007). Med Forældreansvarsloven indførtes nye rammer for forældremyndighed og samvær. Dette havde til hensigt at sikre, at afgørelser om barnets hverdagsliv efter en skilsmisse træffes i overensstemmelse med barnets bedste. I loven er det desuden understreget, at børn har *ret til* at have et hverdagsliv med begge forældre.

I denne artikel udforsker vi, hvordan man over tid har forstået barnets bedste, når forældre går fra hinanden og hvordan vekslende forståelser af fx familie, barndom, hjem, ægte- og forældreskab har haft indflydelse på, hvordan skilsmisselovgivningen er blevet udformet. Vi undersøger, hvordan man over de seneste godt hundrede år har forstået og forsøgt at arrangere barnets hverdagsliv meningsfuldt efter et familiebrud og hvordan divergerende forståelser har præget lovgivningens rammesætning af børns hverdagsliv efter forældrenes skilsmisse. Vi er optaget af, hvordan nutidens forestilling om fraskilte forældres samarbejde om barnets hverdagsliv på den ene side bygger på tidligere forestillinger om, hvordan skilsmissebørns hverdagsliv skal arrangeres og på den anden side kan betragtes som et brud med tidligere forståelser af, at det er bedst,

hvis én forælder tager sig af barnet i hverdagen. Vi skal således ikke mere end fire årtier tilbage, førend forældremyndigheden naturligt blev tildelt én forælder og ikke som i dag, hvor den som udgangspunkt varetages af begge. I Danmark er forældremyndigheden i dag som udgangspunkt delt mellem de tidligere ægtefæller og flere og flere skilsmissebørn lever en hverdag med to hjem. Mange skilte familier etablerer således et hverdagsliv, der lægger sig i forlængelse af Børnekonventionen og Forældreansvarsloven. Til trods for en beslutning om at leve hver for sig, bestræber forældrene sig på at etablere en hverdag, der er sammenhængende og stabil på tværs af to hjem og nye familier – *for børnenes skyld*.

Skilsmisseliv før og nu: Materialer og tilgang

Artiklen kombinerer forskningsmateriale, der trækker på både historisk og nutidigt materiale. Vi har hver især i en række forskningsprojekter beskæftiget os med forståelser af "barnets bedste" og har undersøgt, hvordan forskellige forståelser og definitioner af en god barndom og et godt familieliv har været og er i spil i såvel lovgivningen som i det levede liv (fx Grumløse 2014; Marschall 2014a). Der er tale om forskningsstudier, der på forskellig vis bidrager med viden om, hvordan forestillinger om "barnets bedste" skabes, forstås og ændres og hvilken betydning det har for børnene. Det er således materialer fra to forskellige projekter, som i udgangspunktet ikke var tænkt relaterede, der kombineres i denne artikel. Denne kombination af materiale har vi ligeledes benyttet i artiklen "Forestillingen om den gode familie" (Grumløse og Marschall 2018), hvor det undersøges, hvordan ældre forståelser af "en god familie" er i spil i nutidigt samarbejde mellem pædagoger og forældre. Materialet, som ligger til grund for artiklens første analyser, stammer til dels fra ph.d.-projektet "Den gode barndom" (Grumløse 2014), som bygger på en dokumentanalyse af politiske dokumenter, der i perioden 1960–2010 direkte eller indirekte forholder sig til småbørns hverdags- og familie-

liv. Dette projekt er analytisk og videnskabsteoretisk funderet i den etnologiske, idéhistoriske og sociologiske forskning med en interesse for udviklingen af hverdags- og samfundspraksisser (fx Damsholt 2000; Schmidt og Kristensen 1986; Villadsen 2004). Den ældste del af materialet er dog først analyseret i arbejdet med netop denne artikel. Interviewmaterialet, der danner grundlag for hverdagsanalyserne i artiklen, er hentet fra ph.d.-projektet "The Time-Shared Child" (Marschall 2014a). Dette forskningsprojekt er funderet i kritisk psykologisk praksisforskning (fx Dreier 2008; Holzkamp 2013) og bygger på interviews med 8 til 12-årige børn og skilte forældre fra ti familier. Det er undersøgt, hvordan skilsmissebørn og deres forældre forstår og begrundet deres hverdagsliv med delebetingelser og på hvilke måder de gennem hverdagens livsførelse søger at håndtere og skabe mening og sammenhæng på tværs af to hjem. Dette begrebsættes som et hverdagsliv i dobbelte loops (Marschall 2017). Dette er i projektet undersøgt gennem henholdsvis livskortsamtaler og audiodagbøger (se Marschall 2014a, 2017) med børnene om deres hverdagsliv med to hjem og interviewmateriale med deres forældre.

Når vi kombinerer de to undersøgelser og betragter det nutidige hverdagsliv i lyset af den politiske udvikling, kan vi se, hvordan statens interesse for familien og rammesætningen af skilsmissen har ændret sig over årene og hvordan den politiske interesse for børnenes hverdagsliv er trådt i forgrunden. Vi kan således følge, hvordan det hverdagsliv, vi i dag betragter som almindeligt, rammesættes af en særlig politisk udvikling, der har ført nye hverdagslivsproblematikker med sig. Artiklens vidensgrundlag er dermed nyt, når vi sammenføjer nysgerrigheden for forståelsesændringer i det politiske med viden om og erfaringer fra det nutidige hverdagsliv.

I de følgende afsnit vil vi dykke ned i dele af den danske ægteskabs- og skilsmisselovgivning og se, hvordan man har forsøgt at varetage barnets bedste, når far og mor besluttede

sig for at gå fra hinanden. Der er tale om udvalgte kronologiske nedslag i historien, der tjener det formål at undersøge og illustrere nogle af de markante skift i forståelsen af et godt hverdagsliv for et skilsmissebarn. Dette greb skal desuden vise, hvordan disse forståelsesskift har haft indflydelse på den samtidige lovgivning og rammesat børn og familiers hverdagsliv forskelligt. Vi vil i det følgende inddrage interviewmateriale med deleforældre og deres børn. Gennem fokus på begreberne om daglig livsførelse (fx Holzkamp 1998) og hverdagsliv i dobbelte loops (Marschall 2017) vil vi vise, hvordan både børn og forældre er på hårdt arbejde, når de søger at etablere et hverdagsliv på tværs af to hjem.

Skyld, forældremagt og rettigheder: Historiske perspektiver på barnets bedste

Træder vi blot hundrede år tilbage, var det utænkeligt, at opmærksomheden på børnene stod først på dagsordenen, når forældre gik fra hinanden. Ligesom retten til at *indgå* ægteskab var forbundet med en række forbehold, der skulle sikre etableringen af gode og sunde familier fx i forhold til sygdom, fattigdom og kvalitet i form af sunde borgere (fx Bentzon 1913; Koch 2000), var retten til at *opløse* ægteskabet forbundet med en række regler for, hvordan man kunne lade sig skille. En skilsmisse var langt fra så almindelig, som den er i dag, og som udgangspunkt blev den ene part tilkendt skylden for, at familien var "blevet opløst". Den skyldige part stod efterfølgende ringere end den ikke-skyldige part, fx når det kom til bestemmelsen af børnenes fremtidige bopæl.

I starten af 1900-tallet kunne en skilsmisse gå hurtigere eller langsommere. Det var afhængigt af årsagen (Lov nr. 276 af 30. juni 1922 om Ægteskabs Indgaelse og Opløsning, kapitel VI). Det kunne desuden besluttes, at den part, der bar skylden for ægteskabets ophør, *ikke* måtte indgå nyt ægteskab førend, der var gået et vist tidsrum (ibid. §59). Den daværende skilsmisselovgivning var i høj grad moralsk be-

grundet, hvorfor skyld stod centralt. Dette kom også til udtryk i fordelingen af børnene. Som hovedregel gjaldt det, at børnene var sammen med den forælder, der ikke blev betragtet som skyldig for ægteskabets ophør:

Hvis en af Ægtefællerne ulovligt forlader den anden, har denne Ret til Børnene. Hvor Forældrenes Samliv er ophævet af andre Grunde, kan ingen alm. Regel opstilles. Spørgsmaalet om Retten til Børnene maa eventuelt afgøres ad Rettens Vej. Opnaar Forældrene Separations- eller Skilsmissebevilling, afgøres det samtidig, hvem der skal have Børnene; hvis den ene Part alene bærer Skylden, plejer den anden at faa Børnene. I Tilfælde af Skilsmisse ved Dom har den Uskyldige Ret til Børnene, i alt Fald hvis skilsmissegrunden er Ægteskabsbrud (Blangstrup 1916: 437).

Som familiens overhoved havde manden dog fortrinsret til forældremagten (datidens term for forældremyndighed). I ægteskabet var man stillet således, at: "(...) Faderens Villie er den afgørende i Tilfælde af Uenighed. Faderen kan endogsaa paa egen Haand anbringe Børnene uden for Hjemmet" (Blangstrup 1916: 437). I datidenssamfund var børnene familiens og familiens overhoved var manden. Så længe faderen opførte sig ordentligt, var børnene hans ansvar og forpligtelse. I praksis havde moderen dog oftest de mindste børn hos sig efter en skilsmisse (jf. Christoffersen 2004: 116; Ottosen 2016). I første halvdel af 1900-tallet blev forældremyndigheden for børn under to år kun i ganske særlige tilfælde givet til faderen. Uanset hvem der bar skylden for skilsmissen, hørte det lille barn til hos sin moder (jf. Petersen 1942: 389). Først i 1969 formuleredes en lovgivning, der ikke havde fokus på, hvem der "bar skylden" for ægteskabets opløsning (Andersen og Rosenbeck 2006) og fordelingen af børnene skulle dermed ske på en anden baggrund.

Forældrenes forudsætninger

I januar 1970 trådte en ny skilsmisselov i kraft. I forhold til tidligere var der fokus på børnenes vilkår efter familielivets ophør.

Hensynet til *barnets tarv* blev i den forbindelse understreget som beslutningsgrundlag for, hvor barnet skulle bo efter en skilsmisse (Ægteskabsudvalget af 1969, 1974). Dette betød, at der kom skærpet fokus på at afgøre hvem af forældrene, der havde de bedste forudsætninger for at varetage forældremyndigheden (Ægteskabsudvalget af 1969, 1977: 31). Kunne forældrene ikke selv blive enige om dette, var det op til domstolen at vurdere, hvor barnet skulle bo. Vurderingskriteriet var, at barnet skulle bo der, hvor det var "til barnets bedste" (Danielsen 2003: 158ff). De nordiske lande fik, ifølge Danielsen, et fælles fokus på at barnets bopæl skulle være der, hvor det var *bedst* for barnet at være. Der var imidlertid få overvejelser om, hvordan dette konkret kunne vurderes (Danielsen 2003). For de yngste børn blev der åbnet op for, at det ikke nødvendigvis var moderen, de skulle bo hos. Børnene skulle dog fortsat bo hos én forælder, og det var fortsat den ene part, som fik forældremyndigheden.

I Ægteskabsudvalget havde man overvejet, hvorvidt man kunne arbejde med fælles forældremyndighed, men man undlod at gå videre med det. Dels mente man ikke, at der var behov for, at begge forældre bevarede forældremyndigheden efter en skilsmisse. Dels mente man: "(...) at der ikke på forhånd kan opstilles nogen formodning om, at det tjener barnets tarv bedst at bevare forældremyndigheden i forening hos forældrene" (Ægteskabsudvalget af 1969, 1974: 24). Tanken var, at det var bedst for barnet at have ét hjem og derudover have regelmæssigt samkvem med den anden forælder. Samkvemsretten betød dog ikke, at samkvemsforælderen skulle *dele hverdagen* med barnet men, at barnet skulle sikres kontakt til den forælder, der ikke længere havde forældremyndigheden (Ægteskabsudvalget af 1969, 1974: 34). Det gode hverdagsliv for et barn blev således fortsat forstået som noget, der foregik på én bopæl og sammen med én ansvarshavende forælder. Denne forståelse synes at være langt fra Børnekonventionens

formulering om, at det er grundlæggende vigtigt for et barn at have regelmæssig og direkte personlig kontakt med begge forældre (jf. Børnekonventionen artikel 9 stk. 3). Dette blev i løbet af 1970'erne udfordret af blandt andre Børnekommissionen (jf. Børnekommissionen 1981), der inspireret af FN netop argumenterede for, at børn har *ret* til en hverdag med begge forældre. Således blev der åbnet op for en ny politisk rammesætning af skilsmissebarnets hverdagsliv.

Barnet som samfundsborger

Selvom adgangen til at bevare fælles forældremyndighed ikke vil blive udnyttet af det store flertal af skilsmissepar, mener flertallet i Børnekommissionen, at der ikke i lovgivningen bør være regler, der hindrer, at forældre, som selv ønsker fortsat at have det fælles ansvar for deres barn, kan aftale en sådan ordning. Flertallet finder, at en ordning, hvorefter forældremyndigheden skal placeres hos den ene af forældrene, kan være med til at skærpe konflikten – mellem forældrene og direkte modvirke opretholdelsen af barnets kontakt til den af forældrene, som det ikke bor hos. Mange forældre vil formentlig lettere kunne tale sig til rette om, hvor barnet i fremtiden skal bo, når de samtidig kan aftale, at ingen af dem formelt mister hverken ansvaret for eller "retten" til barnet (Børnekommissionen 1981: 150).

Børnekommissionen blev nedsat af statsministeriet i 1974 og bestod af udpegede medlemmer, der spændte fra blandt andre en fabriksarbejder og et folketingsmedlem, til en børnehaveklasseleder og en læge. Opgaven var at undersøge, hvordan det stod til i de danske børns hverdagsliv (Børnekommissionen 1981). Kommissionen konkluderede, at de danske børn var kommet i klemme i samfundsudviklingen. Ikke mindst når det kom til ændringer i familielivsforhold som fx det stigende antal "papirløse forhold" og skilsmissec familier. Således var man i Børnekommissionen bekymrede over, at forældremyndigheden tilfaldt én forældre efter et familiebrud og altid moderen,

hvis forældrene ikke var gift. Kommissionen understregede, at et barn har *ret til* en hverdag med begge forældre også efter en skilsmisse (Børnekommissionen 1981: 145). Derfor foreslog Børnekommissionen, at det skulle være nemmere for forældrene at dele ansvar og omsorg for barnet. Konkret foreslog kommissionen, at dette kunne ske ved, at barnet boede på skift hos forældrene (Børnekommissionen 1981: 151; Danielsen 1999). Kommissionen udfordrede dermed den hidtidige forståelse af, at barnets bedste tilgodeses, hvis barnet har ét hjem og én ansvarshavende forælder og gjorde dermed op med det idealiserede forhold mellem mor og småbarn og dermed en mere klassisk udviklingspsykologisk forståelse af barnet (fx Bowlby 1953). Barnets ret til et hverdagsliv med begge forældre blev blandt andet begrundet i barnets status som *samfundsborger* og var med direkte henvisning til FN's deklaration om barnets rettigheder:

Kommissionen mener, at varetagelsen af barnets tarv indebærer, at barnet sikres del i 2 forældres ansvarsfølelse og omsorg, at det sikres ret til særlig beskyttelse og at det sikres ret til medbestemmelse vedrørende egne forhold. (Børnekommissionen 1981: 145).

Det var dog ikke problemfrit at etablere fælles forældremyndighed i Danmark og særligt bekymringen for, hvorvidt forældrene havde *viljen og evnen* til at samarbejde om problemstillinger, når de opstod, blev diskuteret (Danielsen 1999). I Folketinget diskuterede man ligeledes, om termen *forældremyndighed* skulle erstattes af *forældreansvar*, sådan som det var blevet vedtaget i Norge i 1981. Man diskuterede, hvorvidt en sådan formulering kunne sikre barnet kontinuerlig kontakt med begge forældre, fordi det dermed blev skærpet, at forældre *altid* har et personligt ansvar over for deres børn. Særligt på den politiske venstrefløj mente man, at Danmark var bagud i forhold til de øvrige nordiske lande. Der var dog samtidig politisk uenighed om, hvorvidt staten skulle bestemme, hvordan forældrene

skulle indrette børnenes hverdagsliv efter en skilsmisse (Grumløse 2014, 2017). På den ene side stod partierne, der mente, at man skulle lovgive om forhold i småbørns hverdags- og familieliv og i øvrigt anså staten som garanten for, at familiernes hverdagsliv fungerede under rimelige vilkår. På den anden side stod partierne, der mente, at staten skulle blande sig uden om forhold i familiernes hverdagsliv. I disse partier var man langt fra begejstret for det voksende fokus på barnets rettigheder ved forældres skilsmisse. Her mente man, at spørgsmålet om, hvordan forældrene ville dele forældremyndigheden og hvor, børnenes fremtidige hjem skulle være, var et privatnliggende og dermed forhold, som forældrene selv måtte beslutte (Grumløse 2014).

Det var et snævert politisk flertal bestående af den politiske venstrefløj samt midterpartiet Det Radikale Venstre, der i midten af 1980'erne vedtog, at det skulle være muligt for forældre at aftale fælles forældremyndighed ved en skilsmisse (Forældremyndighedsloven § 2 stk. 2 1985). Argumentet var, som man i Børnekommissionen havde formuleret det, at forældre i udgangspunktet ikke ønsker at miste *ansvaret for* eller *retten til* barnet og et samtidigt fokus på barnets *ret til* at have et hverdagsliv med begge forældre (Børnekommissionen 1981: 145). I denne optik gik børn og forældres tarv hånd i hånd og var forbundet gennem *samværet, ansvaret og retten* til at dele hverdagen.

I Danmark udviklede børnepolitikken sig gevaldigt igennem 1980'erne (jf. Borchorst 1989; Grumløse 2014). Uanset hvordan man i øvrigt definerede et godt hverdagsliv for et barn og hvor grænsen mellem familieliv og familiepolitik mentes at skulle gå, var et helt almindeligt argument i slutningen af 1980'erne, at dansk lov skal afspejle, at børn er samfundsborgere med egne rettigheder. Børn har *ret* til en god barndom (jf. Grumløse 2014). Derfor var det også meningsfuldt at tilslutte sig FN's børnepolitiske arbejde, da 1980'erne gik på hæld. Som Socialdemokratiets ordfører formulerede det:

(...) samfundet har en forpligtigelse til at skabe rammer omkring børnefamilier, som gør, at forældre kan give børnene det bedst mulige liv i barndommen. Dertil kræves, at barnet betragtes som en samfundsborger med egen værdi og med selvstændige rettigheder som vedtaget i FN-konventionen i sidste uge og på Interparlamentarisk Unions forsamling i februar (Folketingstidende 1989/1990 Forhandlinger Bind II: spalte 2413f).

Det var da også et stort set enigt folketing, der ratificerede FN's Konvention om Barnets Rettigheder i 1991. Med konventionen i ryggen blev barnets status som samfundsborger stadfæstet og dermed også barnets ret til at blive hørt og medinddraget i sager, der vedrører barnets hverdagsliv (jf. Børnekonventionen artikel 12). Dette blev afsættet for de følgende årtiers fokus på, at også børn skal have en stemme i forbindelse med hverdagens tilrettelæggelse i kølvandet på forældrenes skilsmisse. I 1995 blev det besluttet, at der kan fastsættes regler for samvær, i fald forældrene ikke er enige herom, *fordi* et barn skal sikres samvær med begge forældre. I 2007 blev forældres ansvar skærpet i og med, at forældre ikke længere kan frasige sig den fælles forældremyndighed (jf. Forældreansvarsloven). Det samarbejde, som man hidtil havde diskuteret vilkårene for (fx Danielsen 1999: 307ff), blev et grundvilkår for skilte forældre.

Den aktuelle politiske rammesætning af børns hverdagsliv efter forældrenes skilsmisse afspejler, at der er gået en lang historie forud, hvor forskellige forståelser af barnets bedste har været i spil. Den nuværende lovgivning er sammensat af elementer, der tidligere fandtes på henholdsvis den politiske venstrefløj og den politiske højrefløj. Forståelsen af at forældremyndighed og -ansvar *skal* være fælles varet synspunkt man tidligere fandt på venstrefløjen. Mens forståelsen af, at familielivet er et privatnliggende, og dermed noget som forældrene har det fulde ansvar for at lykkes med, er et klassisk synspunkt på den modsatte fløj (jf. Grumløse 2014, 2017). Når hverdagen efter en

skilsmisse på den ene side skal tage udgangspunkt i barnets bedste og på den anden side skal være fælles og noget den enkelte familie helst skal finde den bedste vej i, er det udtryk for, at man i Danmark har en markant anden politisk rammesætning af hverdagslivet efter en skilsmisse end for blot 15 år siden. En sådan opdeling af børns hverdagsliv på tværs af to hjem og inddragelse af børnenes perspektiv kalder på en særlig form for samarbejde mellem forældrene. Et samarbejde som forældre i dansk sammenhæng som udgangspunkt er eneansvarlige for at få til at fungere.

Deleordning, fælles forældreansvar og samarbejde: Nutidige perspektiver på barnets bedste

Vi vil i det følgende inddrage interviewmateriale med deleforældre og deres børn. Gennem fokus på begreberne om daglig livsførelse (fx Holzkamp 1998) og hverdagsliv i dobbelte loops (Marschall 2017) vil vi vise, hvordan forældre på "arbejde", når de – både sammen og hvert for sig – søger at etablere et hverdagsliv, der er til børnenes bedste.

Når hverdagen skal struktureres efter en skilsmisse, bliver den daglige livsførelse i form af hverdagslivets vaner, rutiner og gentagelser det første, der søges reetableret eller genskabt. De daglige rutiner og livsførelsens cykliske natur sikrer stabilitet, sammenhæng og en ontologisk sikkerhed (Holzkamp 1998, 2013). For forældrene handler det om at finde følelsesmæssigt fodfæste men også om at etablere en stabil hverdag for både sig selv i dagene uden børn, hvor de nu skal lære at være alene og i hverdagene med børn, hvor en ny familieenhed skal fungere. Livsførelsen bruges således til at etablere en ny "normaltilstand".

Modsat forældrene, som bliver boende i ét hjem, kommer børnenes hverdag nu til at foregå i det, der kan betegnes som dobbelte loops (Marschall 2017). Et loop repræsenterer det cykliske hverdagsliv hos moderen, som er kendetegnet ved hendes rytmer, rutiner, prio-

riteringer og værdier for et godt liv. Det andet loop foregår hos faderen. Selvom forældrene bestræber sig på at samarbejde, er de to loops præget af forskelle og variationer, som børnene skal navigere i, balancere og forhandle. Dette sker i et spind af forståelser af fx hverdagsliv, stabilitet, hjem, relationer, inddragelse af de implicerede parter og af divergerende forståelser af hvilket hverdagsliv, der er til barnets bedste.

En hverdag med begge forældre

Ét er lovttekstens intentioner om at forældre skal samarbejde, sikre kontinuitet og sammenhæng i børnenes hverdagsliv og barnet ikke skal adskilles fra forældrene mod deres vilje (jf. Børnekonventionen, artikel 9). Noget andet er den oplevede virkelighed. Skilte forældrepar på tværs af det empiriske materiale fortæller, at de i langt de fleste henseender oplever sig som ligeværdige og ikke mindst *lige vigtige* i forhold til børnene (Marschall 2014a). Dette begrundes, hvorfor en deleordning for børnene ofte vurderes at være den oplagte løsning. I vores analyser ser vi dog at en del børn – om end af uklare grunde – bor "lidt mere" hos mor end hos far. I det følgende skal vi møde Sara. Sara var seks år, da hendes forældre Molly og Michael blev skilt, og hun er således et af de børn, der sammen med sin søster Sofie har levet en stor del af sin barndom med skilte forældre. Sara, der nu er 10 år, fortæller her om måden hun blev "delt" på efter skilsmissen:

Interviewer: [...] så er du en uge hvert sted?

Sara: Ja.

Interviewer: Har det altid været sådan?

Sara: Nej. En gang lige da de var blevet skilt, så var vi en dag mere hos min mor – åtte dage hos min mor og seks dage hos min far.

Interviewer: Kan du huske det overhovedet?

Sara: Ja

Interviewer: Var der nogen forskelle i det, eller hvad?

Sara: Nej, ikke andet end at vi var der længere tid.

Interviewer: At I var der længere tid. Ved du hvorfor det var sådan?

Sara: Fordi de mente, at jeg havde mere behov for at være sammen med min mor.

Interviewer: Det mente de voksne. Var det rigtig?

Sara: Næ, jeg var lidt ligeglad.

Interviewer: Nogle gange kan børnene godt have brug for at være mere sammen med deres mor i nogle perioder og med deres far i andre perioder. Men det var ikke sådan noget du synes, du havde? Det var de voksne, der mente det?

Sara: Ja

Selv om Saras hverdagsliv fra starten blev etableret i dobbelte loops mellem forældrene, fremstår det for Sara ikke tydeligt, hvorfor hun boede otte dage hos sin mor og seks dage hos sin far og det ene loop dermed var lidt større end det andet. Sara husker ikke, at hun og søsteren blev spurgt om, hvor de ville bo og hvor længe men, at forældrene besluttede, at de skulle have en 8/6-ordning. Sara skelner ikke mellem sine forældre i forhold til, hvor mange dage hun bor hos dem hver især, men er optaget af det hverdagsliv, hun kan leve på tværs af de to steder. Hendes mor Molly begrunder fordelingen af dage således:

Molly: Altså, det er jo ikke optimalt for børn at være skilt, om man så må sige, så det var det der med at prøve at se på, hvad er det mindst ringe. Og der mente jeg at en 6/8 ordning, var det mindst ringe for alle parter. Børnene havde brug for deres far og deres far havde brug for børnene. Jeg havde jo også brug for børnene, men måske havde de lidt mere brug for mig, men jeg ved det ikke - det er jo en rigtig svær afvejning de der ting.

En *svær afvejning* er kerneformuleringen her. Hvorfor Sara og søsteren Sofie boede to dage mere hos Molly end hos deres far Michael fremstår ikke tydeligt; hverken for børnene eller for forældrene. Generelt forstår forældre på tværs af projektets interviews barnets bedste som livet i en kernefamilie, som Michael udtrykker det: "Jeg tror simpelthen, at kernefamilien basalt set er det bedste." Forældrenes overvejelser om og argumenter for organiseringen af defamilien bliver således nemt kompensatorisk for det hverdagsliv, som bør-

nene ikke kan få: hverdagslivet i én familie i ét hverdagsligt loop. I det følgende diskuterer et andet fraskilt forældrepar Rie og Jon deres overvejelser om tilrettelæggelsen af børnenes hverdagsliv efter deres skilsmisse:

Rie: Da vi gik fra hinanden for tre år siden, var (vores datter) Sally jo knapt to år og det er klart at der var samværet et andet, og situationen var anderledes. Så der havde de vist 9/5-ordning. Ja og nu har (vores søn) Samuel 7/7 og Sally har 8/6. Med tiden får hun jo også 7/7. Lige nu udviser hun bare ikke behov for det, hun nyder også den der 'tøsedag', som vi kalder det. [...]

Jon: Min udlægning er, at du foreslog, at vi skulle dele det halvt og at jeg sagde, at jeg var ikke sikker på, det var godt, at de havde lige meget begge steder, men at jeg var overbevist om, at de skulle have mere hos dig som primær omsorgsperson.

På samme måde, som man i lovgivningen førhen talte om behovet for én primær voksen i skilsmissebarnets hverdag, ser vi således, at skilte forældre ofte opererer med en lignende forståelse, når de søger at tage hensyn til barnets bedste. Det er for mange forældre en svær afvejning af mange forskellige ting, når det vurderes, hvordan børnenes hverdag kan organiseres med hensyntagen til børnene. Der indgår mange og forskellige overvejelser, som hos nogle trækker på mere klassiske udviklingspsykologiske forståelser af børns behov fx, at børn har behov for én særlig stabil base (se også Marschall 2014b). Det handler samtidig om, hvad der kan lade sig gøre i forhold til forældrenes arbejdstider og det handler om, hvordan forældrene vurderer, at barnet vil reagere efter skilsmissen. Dermed bliver tilrettelæggelsen af barnets hverdagsliv på tværs af to hjem nemt et dilemmafyldt arbejde, når forældrene skal hjælpe barnet med at balancere og stabilisere et hverdagsliv i dobbelte loops. Trods forældrenes samarbejde og enighed om de store linjer er forskellige rytmer, rutiner, vaner og værdier fortsat i spil.

Selv når vi undersøger det relativt upåagtede skilsmisseliv (Marschall 2014a), hvor for-

ældre samarbejder og gerne vil etablere et hverdagsliv for børnene, der baserer sig på det fælles forældreskab, kan skilsmisselfivet have sine udfordringer for både børnene og deres forældre. Herunder kan børns ret til at blive hørt og give deres besyv med i sager, der vedrører dem og deres hverdag (jf. Børnekonventionens artikel 12), være vanskelig at varetage af forældrene. Fx når det for forældrene handler om fordelingen af børnenes tid mellem de to hjem, mens det for børnene handler både om de sammenhænge, der kan etableres de to hjem imellem og familielivets sammenhænge til andre af hverdagslivets vigtige steder fx skole og fritidsklub. Man kan sige, at det er forskellige aspekter, børn og forældre orienterer sig i forhold til, når de søger at bringe sammenhæng og stabilitet i hverdagen på tværs af to hjem. Det, der optager børnene, er ofte små facetter af hverdagslivet, som forældrene ikke nødvendigvis ser og tænker på at spørge ind til.

Her fortæller pigen Holly på 12 år om, hvordan hun hos mor har indflydelse på sin sengetid, hvilket hun ikke har hos sin far:

Holly: Klokken otte – halv ni, kan jeg godt finde på at blive smidt i seng, ret tit, hjemme hos min far. Men jeg kan aldrig falde i søvn så tidligt, så jeg er nødt til bare at ligge og læse indtil jeg falder i søvn, og det kan godt tage lang tid. [...] Han tror at jeg har brug for meget søvn. Men altså: det er fordi da jeg var mindre, tror jeg, at jeg havde problemer med at stå op om morgenen, fordi jeg var træt. Men det har jeg slet ikke mere, selv om jeg godt kan ligge og slappe af om morgenen, så har jeg ikke problemer med at stå op. [Hos mor] kan jeg gå i seng kl. ni – halv ti. Altså, hvor jeg ligger i min seng.

Jævnfør Børnekonventionens artikel 12, stk. 1 er det et lands opgave at sikre: " (...) et barn der er i stand til at udforme sine egne synspunkter, retten til frit at udtrykke disse synspunkter i alle forhold der vedrører barnet; barnets synspunkter skal tillægges passende vægt i overensstemmelse med dets alder og

modenhed". Men når vi følger børnenes bestræbelser på at finde fodfæste og stabilitet i deres hverdag, fortæller de ikke eksplicit om behov for at blive hørt eller om behovet for at ytre sig, men de er, som Holly formulerer det i interviewet, i gang med at orientere sig i forhold til forskellige rammer og betingelser i hverdagen, der kan være svære at have en fælles dialog om. Dette er en betingelse for et barn, der lever i dobbelte loops og et eksempel på, at små facetter (her sengetid) nemt kan glide forældrenes opmærksomhed forbi. Måske fordi det bliver betragtet som små lokale forskelle, som forældrene ikke skal "blande sig i" hos hinanden.

Gennem tværgående analyser af børnenes hverdagsfortællinger ser vi således, at børnene bidrager med deres perspektiver på, hvad der er på spil for dem, og hvad der er vigtigt. Det er ofte ganske små hverdagslige aspekter. For eksempel fremhæver Sara behovet for at kunne bevare en nær relation til sin søster Sofie, der – til trods for at de indimellem er som hund og kat – er den person, der fungerer som hendes tro følgesvend i livet på tværs af de to hjem og deres to forældre. Sara understreger ligeledes, at det er vigtigt, at hun kan tage veninderne med hjem i faderens hus lige ved siden af skolen, selvom hun i den uge bor hos moderen. For Sara er "det gode liv" sikret, når hun kan forbinde sine loops ikke blot til hinanden men til sit øvrige hverdagsliv med fx veninderne. Når det lader sig gøre, føler Sara sig hørt og inddraget. Det er således de hverdagslige muligheder for at etablere forbindelser på tværs af de to loops, der skaber mening og sammenhæng for Sara. Saras betragtninger er et eksempel på det "arbejde", børn ofte er på, når de skal have livet uden for familien til at hænge sammen med et familieliv i dobbelte loops (Marschall 2017). Det, der er enkelt formuleret i konventionsteksten, er ikke så simpelt at efterleve i hverdagen, hvor børnene oftest er optaget af andre aspekter af sammenhæng og kontinuitet end deres forældre.

Forældres fælles ansvar for barnets bedste

I dag forventes det, at forældrene samarbejder om barnets bedste (jf. Børnekonventionens artikel 3). Det betyder, at forældrene skal have fælles blik for, hvad der er bedst for barnet og hvilket hverdagsliv, der er i barnets interesse. At varetage delebarnets bedste kræver således både, at forældre kan samarbejde om og i særdeleshed med barnet, "læse mellem linjerne" gennem barnets handlinger og hverdagsberetninger og ikke blot spørge til, hvad barnet har lyst til, eller hvad dets behov er. Dette kan være en vanskelig øvelse for fraskilte forældre, da de kun deltager i den del af barnets hverdag, som foregår hos dem og dermed ikke helt får blik for den sammenhæng på tværs, som børnene efterstræber. Dette ses blandt andet, når forældrene hver især tilrettelægger hverdagene med deres fælles børn meget forskelligt og i forhold til at balancere det hverdagsliv, som de oplever, børnene deltager i hos den anden. Molly beskriver eksempelvis sig selv som meget aktiv, når hun prioriterer at tage på ture med børnene. Michael fremhæver, at han i forhold til Molly er mere hjemmemenneske, men oplever også et behov for at balancere hendes aktivitetsniveau i pigernes hverdag:

Michael: Der er to ting, som Molly og jeg er forskellige på. Hun har et væsentligt højere aktivitetsniveau end jeg har. Det er jo ikke fordi vi ligger hjemme i sofaen [...] men jeg har nogle gange følt lidt en forpligtelse til at skulle have lidt mere ro på [...] Jeg oplever nogle gange, at de er trætte, når de kommer herover.

Det, at forældrene er forskellige og sætter pris på forskellige ting i deres hverdag, er ikke et problem for Sara, tværtimod begrundes forskellene i de dobbelte loops, hvorfor hendes forældre ikke længere deler hverdagen med hinanden. Men for Molly og Michael bliver hverdagslivet hos den anden aktivt i og med, at hverdagslivet søges balanceret mellem to hjem, hvor man som voksen kun er aktivt deltagende i det ene:

Molly: Det er en voldsom ubalance, man sætter sine børn i, i det øjeblik man vælger at gå fra hinanden. Og jeg tror, at man som forældre skal være opmærksom på, det at hjælpe sine børn med at finde den nye balance. [...] det, det handler om hele tiden, det er, at få den der kabale til at gå op bedst muligt. Eller så langt hen ad vejen, som man nu kan, og det er ikke altid, at den går op.

Når Molly taler om at *finde den nye balance* og *få kabal* til at gå op, henviser hun til, hvordan pigernes livsførelse på tværs af to hjem, der er forskellige, skal være sammenhængende på måder, som er meningsfulde for børnene. For Sara handler det i høj grad om fleksibilitet, hvor hendes liv uden for familien muligvis uanset, om hun er hos Molly eller Michael. Det handler om hyggestunder med forældrene hver især, hvor de hos Molly tager på ture og hos Michael læser *Harry Potter* om morgenen inden skoletid.

Opsummerende bemærkninger

Når vi betragter skilsmisselovgivningen over tid, er det tydeligt, at man har begrundet lovgivningen meget forskelligt. For små hundrede år siden fik vurderingen af forældrenes skyld afgørende betydning for børnenes hverdagsliv efter en skilsmisse, når den ikke skyldige forælder havde *ret* til forældremyndigheden. Og vi skal ikke mere end et par generationer tilbage i tid, førend lovgivningen afspejlede en dominerende forståelse af, at barnets tarv kun kan sikres, hvis hverdagen foregår i ét hjem og sammen med én forælder og det i øvrigt var barnets bedste og ikke forældrenes skyld, der afgjorde, hvor barnet skulle bo. I dag er man i lovgivningen optaget af *barnets ret* til et sammenhængende hverdagsliv med begge forældre og dermed er der fokus på forældrenes pligt til at varetage deres forældreskab *sammen*, uanset om de er samboende eller ej. Der er således sket et skift fra, at man politisk har haft fokus på forældremagt til forældremyndighed til, at man i dag er optaget af forældreansvar. Det er i dag barnets ret, at

forældrene tager deres forældreansvar på sig på "den rigtige" måde.

Børnekonventionen har sikret et internationalt fokus på børn som samfundsborgere med indflydelse på eget liv og personlige rettigheder. Børn skal høres og inddrages i forhold, der vedrører deres hverdagsliv og de har ret til en hverdag med begge forældre. Hvad dette præcis betyder for skilsmissebørn er i Danmark op til de enkelte forældre at fortolke og indholdsudfylde. Der er meget på spil i dette samarbejde. Der er mange forståelser af fx stabilitet, behov, hjem og omsorg tilstede, som også trækker tråde tilbage til ældre forståelser af barnets behov, og der er forskellige perspektiver på, hvordan "barnets gode liv" sikres. Der er også mange facetter af hverdagslivet, som ikke alle partner nødvendigvis har øje for. Hverdagsliv i flere loops er således ganske komplekse, når den daglige livsførelse skal balanceres mellem to hjem og to forældre. Forældrenes livsførelse skal således både tilrettelægges i relation til deres hverdagsliv alene med barnet og koordineres i relation til barnets livsførelse med den anden forælder. Det er denne kompleksitet, som forældrene forventes at kunne håndtere sammen. Men hvordan sikrer man sig fx, at barnets forståelse af sammenhæng og stabilitet inddrages, hvis forældrene forstår sammenhæng og stabilitet

anderledes end barnet og måske forskelligt fra hinanden?

På baggrund af nærværende artikels analyser kan vi se, at der er behov for, at vi har en politisk samtale om, hvad der er på spil for børnene, når hverdagslivet leves i dobbelte loops, og hvad der er på spil for fraskilte forældre, når de søger at tilrettelægge hverdagen "bedst muligt" for deres børn. Selvom dansk skilsmisselovgivning har udviklet sig ganske meget over årene netop med fokus på, at børn skal inddrages, står vi i Danmark i den situation, at samfundet først træder til, når det er for sent og forældrene har givet op. Vi ser derfor et behov for, at man i langt højere grad har en nuanceret samtale om, hvordan vi kan sikre, at vi lever op til konventionens bestemmelser om, at børn skal høres og inddrages (jf. artikel 12). Således ser vi, at konventionens gode hensigter kan være svære at efterleve i praksis. Dette skyldes ikke, at forældrene nødvendigvis mangler vilje til at samarbejde. Det skyldes, at hverdagslivets kompleksiteter kan være ganske svære at navigere i. Det gode liv og dermed barnets bedste handler både om, hvad der er muligt helt konkret i de enkelte familier, men også om hvordan børn og forældre forstår og navigerer i deres fælles og alligevel delte hverdagsliv.

Litteratur

- Andersen, M. og Rosenbeck, B. 2006. Ligestilling, ægteskab og religion. Kvinder, køn og forskning nr. 4.
- Bentzon, V. 1913. Meddelelser om den skandinaviske familieretslovgivning. I: Juridisk Forenings Aarboeg for Vinteren 1912-1913. Meddelelser om den Skandinaviske Familieretslovgivning. Juridisk Forenings Aarboeg for Vinteren 1912-13.
- Bowlby, J. 1953. Børn uden hjem – et samfundspøblem. København: Munksgaard.
- Blangstrup, C. 1916. Salomons konversationsleksikon. Bind IV, anden udgave. København: A/S S.H. Schultz Forlagsboghandel.
- Borchorst, A. 1989. Kvinderne, velfærdsstaten og omsorgsarbejdet. Politika, bind 21 (2).
- Børnekommissionen. 1981. Børnekommissionens betænkning. Betænkning nr. 918.
- Christoffersen, M. N. 2004. Familiens udvikling i det 20 århundrede. Demografiske strukturer og processer. København: Socialforskningsinstituttet.
- Damsholt, T. 2000. Fædrelandskærlighed og borgerdyd. København: Museum Tusulanum.
- Danielsen, S. 1999. Fælles forældremyndighed. Rapport til det 35. Nordiske Justitsmøde i Oslo August 1999.
- Danielsen, S. 2003. Nordisk børneret II. Forældreansvar. Et sammenlignende studie af dansk, finsk, islandsk, norsk og svensk ret med drøftelser af harmoniseringsmuligheder og reformbehov. Nordisk Ministerråd.
- Dreier, O. 2008. Psychotherapy in Everyday Life. Cambridge University Press.
- Folketingstidende (1954-2010): Folketingstidende, Forhandlingerne i folketingsåret. Albertslund: Schultz Grafisk
- Forældremyndighedsloven. LBK nr. 443 af 03/10/1985. Retsinformation
- Grumløse, S. P. 2014. Den gode barndom: dansk familiepolitik 1960-2010 og forståelsen af småbarnets gode liv. Ph.d.-afhandling. Institut for Psykologi og Uddannelsesforskning, Roskilde Universitet.
- Grumløse, S. P. 2017. Den gode barndom. København: Hans Reitzels Forlag.
- Grumløse, S. P. og Marschall, A. 2018. Forestillingen om den gode familie. En pædagogisk udfordring? Forskning for Pædagogers Profession og Uddannelse 2 (2): 20-31.
- Holzkamp, K. 1998. Daglig livsførelse som subjektvidenskabeligt grundkoncept. Nordiske Udkast. Tidsskrift for kritisk samfundsforskning, 26 (2): 3-32.
- Holzkamp, K. 2013. Basic concepts of critical psychology. I: E. Schraube og U. Osterkamp (red.) Psychology of the Standpoint of the Subject: Selected Writings of Klaus Holzkamp. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.
- Koch, L. 2000. Tvangssterilisation i Danmark 1929-67. København: Gyldendal.
- Marschall, A. 2014a. The Time-Shared Child. Exploring Children's Perspectives on Everyday Life with two Households. Ph.d.-afhandling. Institut for Psykologi, Københavns Universitet.
- Marschall, A. 2014b. Who cares for whom? Revisiting the concept of care in the everyday life of post-divorce families. *Childhood* 21(4): 517-531.
- Marschall, A. 2017. When everyday life is double looped. Exploring children's perspectives on post-divorce family life with two households. *Children and Society* 31 (5): 342-352.
- Ottosen, M. H. 2016. Delebørn. Det vi ved, det vi gør – og det børnene siger. København: Akademisk forlag.
- Petersen, M. 1942. Børns retsstilling. I: O. Andersen og S. Rifberg, red. Alt om børn. København: Jespersen og Pios Forlag.
- Regeringen. 2018. Nyt system for skilsmisser. Lokaliseret den 30.12.2018 på <https://www.regeringen.dk/nyheder/aftale-om-nyt-skilsmisssystem/>
- Schmidt, L. H. og Kristensen, J. E. 1986. Lys, luft og renlighed. København: Akademisk Forlag.
- Socialministeriet. 1990. Betænkning om de retslige rammer for indsatsen over for børn og unge. Betænkning 1212.

Villadsen, K. 2004. Det sociale arbejdes genealogi. København: Hans Reitzels Forlag.

Ægteskabsudvalget af 1969. 1974. Vilka'rene for separation og skilsmisse. Betænkning 719.

Ægteskabsudvalget af 1969. 1977. Ægteskab. Betænkning 796.

Forfatterpræsentation:

Sine Penthin Grumløse er uddannet cand.mag. i Europæisk Etnologi og har skrevet ph.d. om dansk familiepolitik. Hun er ansat som lektor på Københavns Professionshøjskole, hvor hun forsker og underviser. Sine Penthin Grumløse, Københavns Professionshøjskole, Institut for Pædagoguddannelse, Danmark. E-mail: SIPG@kp.dk

Anja Marschall er Ph.d. i psykologi om delebørns hverdagsliv med to hjem. Hun er ansat som lektor på Københavns Professionshøjskole, hvor hun underviser på pædagoguddannelsen og forsker i forældresamarbejde og børns hverdagsliv på tværs af daginstitution og familie.

Anja Marschall, Københavns Professionshøjskole. Institut for Pædagoguddannelse, Danmark. E-mail: ANJM@kp.dk

